Position paper

Samenwerken aan de gezonde leefomgeving

Gezondheid doet ertoe, daar is iedereen het over eens. Wie gezond is, kan deelnemen aan de samenleving, werken of een opleiding volgen en zorgen voor zichzelf en anderen. Een verminderde gezondheid hoeft niet altijd of alleen een medische oorzaak te hebben. De context waarin mensen leven, heeft een grote invloed op hoe gezond zij zijn en hoe gezond zij zich voelen: denk bijvoorbeeld aan armoede, schulden, huisvesting, eenzaamheid, werkloosheid, een beperking, opleidingsniveau en de **kwaliteit en de inrichting van de leefomgeving**. De VNG streeft daarom naar '*Health in all policies*' (geïntroduceerd door de WHO). Dit is een redeneerwijze waarin de volksgezondheid verbeterd wordt via factoren die buiten het gezondheidsstelsel liggen, maar die wel een belangrijke invloed hebben op de algemene gezondheidstoestand. Een belangrijke factor, naast economie, onderwijs en voorzieningen, is de fysieke leefomgeving. De VNG streeft er met dit position paper dan ook naar dat **gezondheid meegewogen wordt bij keuzes in de fysieke leefomgeving**.

Dit is een uitdaging: als 'zachte' waarde legt gezondheid het vaak af tegen 'hardere' waarden zoals financieel-economische belangen. De fysieke leefomgeving staat daarnaast voor een aantal andere grote maatschappelijke opgaven rondom klimaat, energie, wonen, natuur en landbouw. Al deze opgaven moeten, net als gezondheid, landen in de beperkte fysieke ruimte die we in Nederland hebben. In het RLI-advies 'Geef richting, maak ruimte' (2021) wordt de omvang van deze opgave geschetst en worden aanbevelingen gedaan voor sturing.

Gemeenten zien de urgentie om te werken aan gezondheid en een gezonde leefomgeving, niet in de laatste plaats vanwege de toenemende gezondheidsverschillen in Nederland (RV&S, 2021). Dit doen ze vanuit verschillende invalshoeken en beleidsterreinen; de gezonde leefomgeving is een integraal onderwerp dat als een **satéprikker** door alle beleidsthema's heen gaat. De opgave is tegelijkertijd groot genoeg om een eigen agenda te verdienen. Dit position paper is de VNG-agenda waarmee we de komende 2 jaar (2022-2023) de bewustwording en beleidsvorming over de gezonde leefomgeving bij gemeenten en andere overheden onder de aandacht brengen. We schetsen in dit position paper de opgave, ambities en uitgangspunten voor visievorming en uitvoering. Deze uitgangspunten vormen voor de VNG de rode draad in gesprekken over de gezonde leefomgeving met de rijksoverheid en andere partners, en kunnen door gemeenten gebruikt worden als inspiratie. Als (onderdeel van de) uitwerking van dit paper maken we in 2022-2023 een handreiking voor gemeenten.

1. De opgave

Met gezondheid doelen we niet (alleen) op de aan- of afwezigheid van ziekte, maar op het vermogen om met de fysieke, emotionele en sociale levensuitdagingen om te gaan en zoveel mogelijk eigen regie te voeren ('positieve gezondheid').

De **leefomgeving** en gezondheid zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Gemiddeld is zo'n 5 tot 6% van alle ziekte en sterfte in Nederland toe te schrijven aan milieufactoren zoals luchtvervuiling, geluid, chemische stoffen en straling. Naast deze milieufactoren spelen ook infectieziekten een belangrijke rol in de ziektelast veroorzaakt door de leefomgeving (Hänninen et al, 2014). De manier waarop de leefomgeving is ingericht heeft invloed op fysieke factoren die van invloed zijn op gezondheid zoals luchtkwaliteit, geluidsoverlast, gevoelstemperatuur en veiligheid. Ook heeft het invloed op gedrag: de manier waarop de leefomgeving is ingericht kan uitnodigen tot beweging, spel, sporten, ontmoeting en gezond eten.

Hoe ziet een gezonde leefomgeving eruit?

Er zijn verschillende definities van de gezonde leefomgeving. De VNG sluit zich aan bij de definitie van het programma Groene Gezonde Leefomgeving van de ministeries van VWS en LNV uit 2021:
Een gezonde leefomgeving is een leefomgeving die als prettig wordt ervaren, die uitnodigt tot gezond gedrag en waar de druk op de gezondheid zo laag mogelijk is.

Voor de VNG begint dit met een leefomgeving die binnen en buiten schoon, heel en veilig is. Niet alleen voorkomt dat onveilige situaties, ook zorgt het ervoor dat mensen zich welkom voelen en minder snel zelf rommel maken. Een gezond binnenmilieu betekent dat er in woningen en schoolgebouwen geen ongemak is van bijvoorbeeld schimmelproblematiek of geluidsoverlast, en dat er voldoende licht en ventilatie aanwezig is. Een gezonde leefomgeving buiten betekent bijvoorbeeld dat de buurt beweegvriendelijk is, uitnodigt om te lopen en fietsen. Dat kan bijvoorbeeld door de aanwezigheid van bredere stoepen, veilige (snel)fietspaden en goed bereikbare OV-voorzieningen. Nabijheid van voorzieningen is hiervoor van belang. Ook is er ruimte voor sport en spel in bijvoorbeeld een speeltuin of een beweegplein.

In een gezonde omgeving zijn mensen bovendien beschermd tegen schadelijke effecten van (zware) industrie, agrarische activiteiten, mijnbouwactiviteiten, verkeer, infectieziekten en houtstook. Dat betekent mensen in hun woonomgeving een zo laag mogelijke kans hebben om een infectieziekte op te lopen, dat lucht-, water- en bodemverontreiniging worden voorkomen of zo nodig hersteld, en dat mensen beschermd zijn tegen licht- en geluidsoverlast in hun directe woonomgeving. Dan gaat het bijvoorbeeld om PFAS in grond en water, vuil uitstotende bedrijven, verkeersveiligheid, woningen zonder schimmel, lood en asbest en veilige bouw.

Daarnaast heeft een gezonde buurt een hoog aandeel kwalitatief hoogwaardig groen (WUR, 2017), zoals parken en plantsoenen op open plekken en geveltuintjes en bomenrijen in de straat. We weten dat groen niet alleen bijdraagt aan het tegengaan van klimaatverandering door het afvangen van CO2 en het inspelen op klimaatverandering door verkoeling, wateropvang en biodiversiteit, maar ook helpt bij het tegengaan van psychische klachten. Zo zorgt de aanwezigheid van groen voor een lager niveau van het stresshormoon cortisol en worden in buurten met veel groen minder depressies en patiënten met een hoge bloeddruk gerapporteerd (Bos e.a. 2020). In een gezonde buurt zijn voldoende en toegankelijke ontmoetingsplekken aanwezig, zoals een buurthuis, publieke bankjes en gemeenschappelijke moestuintjes. Dit draagt bij aan het voorkomen van eenzaamheid.

In een gezonde leefomgeving wordt de keuze voor gezond eten makkelijk gemaakt, doordat ongezonde eetmogelijkheden in de buurt van scholen kunnen worden geweerd. Zo worden verleidingen tot ongezond gedrag verminderd via de omgeving. Er zijn voldoende gezonde aantrekkelijke opties, bijvoorbeeld volksmoestuinen, stadslandbouw of fruitbomen langs een straat.

Samengevat is een gezonde leefomgeving volgens de VNG een omgeving waar de leefkwaliteit centraal staat: die de mentale en fysieke gezondheid waarborgt, die gezond gedrag bevordert en die groen en veilig is en waarbij aandacht is voor milieukwaliteit en ontmoeting in de leefomgeving.

De gemiddelde Nederlander in 2045
- Rookt niet
- Beweegt meer
- Ervaart meer stress
- Heeft vaker overgewicht
- Wordt ouder en kampt vaker met chronische ziektes
- Blijft langer zelfstandig thuis wonen
- Heeft te lijden onder de gevolgen van klimaatverandering en milieuvervuiling
- Heeft zwaardere mantelzorgtaken
- Maakt zich zorgen over de betaalbaarheid van de zorg en de groeiende kloof tussen hoog- en laagopgeleide Nederlanders

Jax en zijn vader lopen onder de schaduw van de bomen naar de school. Tussen de bomen zijn wadi's aangelegd die het water opvangen bij stortbuien. De bomen langs de weg zorgen voor schaduw op warme zomerdagen. De hele buurt oogt groener. Dat komt doordat alle daken zijn voorzien van beplanting die ook de huizen isoleert en de lucht zuivert van vervuilende stoffen. Ondanks dat Jax en zijn vader midden in de stad in een appartement wonen is het appartement er door de isolatie weinig geluidsoverlast. De speeltuin verderop in de wijk is een gezellige plek waar Jax met zijn vrienden op de schommels kan spelen en zijn vader drinkt rustig een koffie op het bankje samen met zijn buurman. Door het thuiswerken is hij vaak op tijd thuis om met zijn zoon te eten. Hun stress is sinds de vergroening erg verminderd en doordat de hittestress en geluidsoverlast uit hun woonomgeving zijn verdwenen slapen ze acht uur per nacht. Ze gaan graag naar buiten, de speeltuin zorgt voor gezelligheid en ontmoeting die ze anders zouden zijn misgelopen.

Imelda woont prettig in een royaal gelijkvloers appartement in haar dorp. Haar boodschappen worden bezorgd en er komt dagelijks een verzorger langs om te kijken hoe het met haar gaat. De huisarts is via videobellen altijd makkelijk bereikbaar voor de vragen die ze heeft rondom haar gezondheid. Imelda maakt gebruik van een rolstoel. Doordat de stoepen zijn verbreed en er meer opgangen zijn toegevoegd, kan ze makkelijk een ommetje maken in de buurt. De ouderenvereniging in het dorp organiseert door de week veel sociale activiteiten. Hierdoor is ze nog altijd in beweging en zit ze niet langer eenzaam thuis. Voor haar hoge leeftijd is ze nog altijd fit en vitaal, maar mocht dit op slag veranderen dan is er een sociaal vangnet van verzorgers die haar thuis door middel van hightech innovaties de zorg kunnen bieden die voor haar nodig zijn. Hierdoor kan ze nog altijd blijven wonen in het dorp waar ze zo aan gehecht is.

Fawad is altijd in het park te vinden. Na zijn studententijd, waarin hij bij zijn studentenvereniging flink was aangekomen, is hij gaan werken, naar een woonwijk buiten de binnenstad verhuisd, en besloot hij aan zijn gezondheid te werken. In de buurt waar hij nu woont zijn in het park een aantal buitensportvoorzieningen aangelegd: fitnessapparaten, een hardlooproute, een voetbalveldje. Door hier te sporten is hij niet alleen fysiek fitter geworden, maar kwam hij ook in contact met zijn buurtgenoten die in het park een moestuin hebben aangelegd. Daar draagt hij nu actief aan bij. Naast het werken, sporten en de moestuin heeft hij ook mantelzorgtaken voor zijn moeder met gezondheidsproblemen. Dit kan hij met behulp van digitale voorzieningen goed combineren sinds hij zijn moeder geleerd heeft zorg, ondersteuning en het contact met haar zoon via haar smartphone te regelen.

De Nederlander van de toekomst

De Nederlander van de toekomst verschilt van die van nu. Bij het werken aan de gezonde leefomgeving houdt de VNG rekening met de behoeften van huidige inwoners en die van de toekomst; voor hen maken we immers ons beleid. We kijken hierbij naar 2045, een termijn waar nog voorspellingen over gedaan kunnen worden en waarop huidige keuzes van invloed zijn. Wie is die gemiddelde Nederlander in 2045 - àls we nu niet zouden ingrijpen via onder andere de gezonde leefomgeving (RIVM, 2018 & 2020)

De gemiddelde Nederlander rookt in 2045 bijna niet meer, is actiever dan nu, maar heeft wel steeds vaker overgewicht en krijgt te maken krijgt met (meerdere) chronische ziektes. Nederlanders hebben in de toekomst vaker last van hart- en vaatziekten en/of kanker. De toekomstige Nederlander heeft last van extremere weersomstandigheden. Het aantal hittegolven en de hittestress (waarbij het behoud van lichaamsfuncties onder druk komt te staan door blootstelling aan warmte, in het bijzonder als gevolg van vochtverlies) nemen toe, net als andere effecten van klimaatverandering. De gemiddelde Nederlander zal buiten steeds vaker negatief beïnvloed worden door luchtverontreiniging en een vervuild milieu (GGD, 2012). De behoefte aan een goed milieubeleid en klimaatadaptieve toepassingen, zoals het tegengaan van hittestress en wateroverlast, zijn voor deze inwoner van belang.

De gemiddelde levensverwachting stijgt van 81 jaar in 2020 naar 87 jaar in 2050 (CBS, 2020). In 2050 zal 8 tot 20% van de bevolking ouder zijn dan 80 (NIDI & CBS, 2020). De inwoner van de toekomst zal langer zelfstandig thuis moeten wonen, ook met complexe problemen als dementie en andere ouderdomsziekten, en heeft tegelijkertijd vaker complexe zorg nodig. De druk op mantelzorgers stijgt. Dit vraagt een verandering in de zorg om te leren omgaan met de nieuwe technologieën en goede ondersteuning van de toekomstige mantelzorgers. Voor de toekomstige oudere inwoner vraagt dit om passende woningen en de juiste ondersteuning om ook zelfstandig ouder te kunnen worden.

Toekomstige inwoners zullen ook in hun jongere jaren meer stress ervaren, doordat zij vaker in een drukke stad wonen, werken met flexibele uren in een 24-uurs economie en steeds meer te lijden hebben onder prestatiedruk tijdens school- en studiecarrière. Jongere toekomstige inwoners zullen dan ook behoefte hebben aan rustige plekken in de stad en aan een groene leefomgeving die een dempend effect heeft op stress (RIVM, 2018).

Doordat steeds meer ziektes behandelbaar worden, er meer chronische ziektes zijn, door de stijgende leeftijd en toenemende stress, zullen de zorgkosten nog verder stijgen (RIVM 2020). De betaalbaarheid van de zorgkosten vraagt om slimme bestedingen en investeringen vanuit de overheid. Het belang van preventie zal daarom toenemen.

Tot slot verdiepen de gezondheidsverschillen tussen verschillende bevolkingsgroepen zich op basis van opleiding en inkomen, woonomgeving, migratieachtergrond, leeftijd en geslacht. Door (grote) verschillen in onder andere de leefomgeving zijn er verschillen in de toekomstige levensverwachting, waarbij mensen met een hoge sociaal economische status (SES) gezonder blijven en ouder worden dan mensen met een lage SES (RIVM, 2018). Ook zullen de gevolgen van klimaatverandering en milieuverontreiniging ongelijk verdeeld zijn onder de toekomstige inwoners; rijkere inwoners kunnen zich beter wapenen tegen bijvoorbeeld wateroverlast door te verhuizen naar hoger liggende gebieden en woningen met een goede fundering, terwijl armere inwoners die mogelijkheden minder hebben. Dit vraagt om gedifferentieerd beleid tussen verschillende bevolkingsgroepen en verschillende gebieden. Om toekomstige inwoners gelijke kansen te bieden zal meer geïnvesteerd moeten worden in regio's en wijken met veel sociaal economische problematiek.

2. De gezonde leefomgeving en gemeenten

Gemeenten krijgen een gezonde leefomgeving niet alleen voor elkaar. Ze werken samen met maatschappelijke partners en organisaties, zoals woningcorporaties, projectontwikkelaars, zorg- en welzijnsorganisaties, GGD'en en omgevingsdiensten, onderwijspartijen en bewegingen zoals Veilig Verkeer Nederland en Stichting Rookvrij Nederland. De gezonde leefomgeving vraagt daarnaast om schakelen tussen schaalniveaus. We moeten met alle bestuurslagen aan de slag. Op elk schaalniveau vereist dat een andere inzet.

Het schaalniveau van de gemeente (basis)

Op gemeentelijk niveau kun je direct ingrijpen in de fysieke leefomgeving: schoolgebouwen, een park, een fietspad, meer groen in de wijk, een ontmoetingsplaats, en ga zo maar door. Gemeenten maken keuzes over de inrichting van de openbare ruimte, zijn verantwoordelijk voor schoolgebouwen en de (locatie)keuze voor herontwikkeling en woningbouw. Daarmee is niet gezegd dat het eenvoudig is: er is weinig ruimte beschikbaar, terwijl er een toenemende vraag naar is. Op schaal van de gemeente kan gebiedsgericht en dus integraal gewerkt worden aan de gezonde leefomgeving. Bovendien hebben gemeenten direct en indirect belang bij een gezonde leefomgeving. Waar gezondheid achterblijft, zullen andere kosten oplopen.

Vanuit de Wet publieke gezondheid en de Omgevingswet hebben gemeenten de wettelijke verplichting aan een gezonde leefomgeving te werken. Ook is er het VN-verdrag voor toegankelijkheid, dat gemeenten verplicht een gelijke en toegankelijke leefomgeving te realiseren. Verschillende wettelijke taken geven de gemeenten ook de handvatten/instrumenten om de gezonde leefomgeving handen en voeten te geven: de instrumenten van de Omgevingswet (zoals de omgevingsvisie), de Warenwet, de lokale preventieakkoorden, de prestatieafspraken met woningcorporaties, het beheer en inrichting van de openbare ruimte, bestemmingsplannen, parkeerbeleid en woon(zorg)beleid.

Hoewel deze instrumenten voor gemeenten beschikbaar zijn, liggen er uitdagingen bij het realiseren van een gezonde leefomgeving. Zo blijkt het in de praktijk vaak lastig om de instrumenten en beleid uit het ruimtelijk domein, sociaal domein en volksgezondheid integraal in te zetten. Ook is er behoefte aan meer inzicht en overzicht van de instrumenten, wettelijke taken en goede voorbeelden. Hierin wil de VNG een rol spelen. Ook kunnen we met elkaar kijken waar nog instrumenten ontbreken, zoals instrumenten om aanbod van ongezond voedsel tegen te gaan (Neerhof et. al., 2021), of rook- en alcoholvrije zones.

Gebiedsgericht maatwerk is vanzelfsprekend voor gemeenten. Opgaven en oplossingen kunnen sterk verschillen tussen de stad en het platteland en in de verschillende delen van ons land. In de steden zien we vooral de uitdaging om de gezonde leefomgeving te waarborgen terwijl de stad steeds drukker wordt en woningbouw tot verdichting leidt. Op het platteland leiden vergrijzing en het afnemen van voorzieningen tot de noodzaak om nieuwe oplossingen te vinden voor ouderenzorg en het tegengaan van eenzaamheid. Daarnaast heeft elk gebied zijn eigen opgaven, bijvoorbeeld als het gaat om bodemdaling, droogte, stikstof, wateroverlast en hittestress. Voor een groot deel hangt dit samen met de in een bepaalde regio aanwezige industrie of landbouw. Maar ook of de gemeente in een grensregio ligt en wie de buurgemeenten zijn, is van invloed. Daarnaast zien we dat kleine gemeenten vaak minder ambtelijke capaciteit hebben dan grote gemeenten. Tot slot bestaan er binnen gemeenten tussen wijken en dorpen grote gezondheidsverschillen. Dit maakt dat een gezonde leefomgeving ook vraagt om differentiatie in aanpak tussen regio's, gemeenten, wijken en buurten.

Schaalniveau regio

De rol van de regio en regionaal samenwerken is in de afgelopen periode alleen maar toegenomen. Gemeenten werken inmiddels samen in gemiddeld 33 regioverbanden. Denk hierbij aan Omgevingsdiensten, veiligheidsregio's, woonregio's, waterregio's enzovoort. De GGD'en hebben een bijzondere regionale rol. Zij hebben bijvoorbeeld kennis en kunde over gemeenten en inwoners en zijn de sparringpartner van gemeenten bij ingrepen in de fysieke leefomgeving. Ook bestaan er landelijke GGD-werkgroepen die zich bezighouden met gezondheidsbescherming en -bevordering in de fysieke leefomgeving. Regio's kunnen van elkaar leren door kennisuitwisseling en de slagkracht is regionaal groter. Soms is een onderwerp te groot om als gemeente alleen aan te pakken, bijvoorbeeld als het gaat om de regionale economie of woningmarkt, die beide gevolgen hebben voor de gezonde leefomgeving. Keuzes over voorzieningen van deze schaal vragen dan ook om afstemming op regionale schaal. Het is zaak dat gezondheid onderdeel wordt van de uitwisseling en afwegingen binnen bestaande regionale structuren.

Schaalniveau rijk

De VNG ziet het rijk als een belangrijke samenwerkingspartner van de gemeenten. Waar gemeenten directe invloed hebben op de leefomgeving, is het rijk aan zet voor landelijke visievorming, wet- en regelgeving, afspraken met landelijke partners en bestuurlijke samenwerking met gemeenten en provincies. Een aantal van de onderwerpen die genoemd zijn, zijn te groot om op gemeentelijke of regionale schaal aan te pakken, zoals luchtkwaliteit en klimaatverandering. Deze problemen overschrijden de gemeentegrenzen. De rijksoverheid maakt landelijke strategische keuzes, bijvoorbeeld in de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) en het programma Gezonde en Groene Leefomgeving, die van invloed zijn op de gezondheid van de leefomgeving. Ook staat het rijk aan de lat voor het realiseren van instrumenten die gemeenten kunnen inzetten, zoals de suikertaks en het vaststellen van landelijke normen, bijvoorbeeld als het gaat om schimmelproblematiek in huurwoningen. Daarnaast is de rijksoverheid verantwoordelijk voor de budgetten die voor de gezonde leefomgeving beschikbaar zijn. Door budgetten te ontschotten, instrumenten beschikbaar te stellen en op landelijk niveau bestuurlijk samen te werken, wordt de samenwerking tussen (en binnen) gemeenten en regio's makkelijker gemaakt. Een goed voorbeeld is het Schone Lucht Akkoord, gesloten door rijk, provincies en gemeenten en gefaciliteerd door het rijk.

Schaalniveau Europa

Eerder is al gezegd dat klimaat en milieu niet stoppen bij gemeentegrenzen. Dat geldt ook voor landsgrenzen. In de grensregio's hebben we te maken met keuzes die in een ander land gemaakt worden. Zo heeft de luchtkwaliteit in Maastricht te lijden onder Duitse industrie. Het grensoverschrijdende karakter van klimaat en milieu vraagt om goede afspraken met de buurlanden en op Europees niveau. Het thema krijgt op EU-niveau ook een impuls door de Green Deal. De Europese Green Deal moet de gezondheid van burgers verbeteren door te zorgen voor schone energie, lucht, water, een gezonde bodem en biodiversiteit.

VNG-inzet, Samenwerking met partners:

- *De gezonde leefomgeving agenderen en adresseren op het juiste schaalniveau*
  De VNG zet zich de komende periode met deze agenda in om de gezonde leefomgeving te agenderen bij onze partners. Daarmee willen we een overzichtelijk speelveld creëren. Op rijksniveau zullen we aandacht vragen voor wet- en regelgeving, bij gemeenten (en andere partners) voor het meewegen van de gezonde leefomgeving in lokaal beleid.
- *Gezondheid in alle beleidsterreinen – 'health in all policies'*
  De VNG verwacht van het rijk dat de gezonde leefomgeving ook op nationaal niveau integraal wordt benaderd. De VNG dringt er bij de ministeries op aan om gezondheid mee te nemen op alle ministeries en interdepartementaal aan het onderwerp te werken. De landelijke nota gezondheidsbeleid 2020-2024, opgesteld door het ministerie van VWS in nauwe samenwerking met andere departementen, de VNG, GGD'en en kennisinstituten, zien wij als een goed voorbeeld.

3. Uitgangspunten voor een gezondere leefomgeving

We formuleren 10 uitgangspunten voor de gezonde leefomgeving: uitgangspunten voor beleids- en visievorming en uitgangspunten voor het aanpakken van de opgave. Op beleids- en visieniveau geldt dat we aandacht vragen voor de complexiteit van de opgave. Voor het aanpakken van de opgave formuleren we vervolgens enkele uitgangspunten om die complexiteit hanteerbaar te maken: hoe kunnen gemeenten en andere partijen snel met de gezonde leefomgeving aan de slag?

I. Uitgangspunten voor beleids- en visievorming: complexiteit omarmen

1. Gezonde leefomgeving vraagt om een langetermijnvisie

Waar een fitnessapparaat geïnstalleerd wordt, kan morgen iemand sporten. Waar een boom geplant wordt, is over 5 of 10 jaar merkbaar dat de omgevingstemperatuur lager is. Waar een gezonde wijk gebouwd wordt, heeft over 70 jaar een inwoner die daar is opgegroeid, een grotere kans om gezond oud te worden en minder zorg nodig te hebben. Met andere woorden: de effecten van ingrepen in de leefomgeving laten vaak lang op zich wachten. Een gezonde leefomgeving vraagt dus om een visie voor de lange termijn en het besef dat de resultaten van dit beleid vaak pas in een volgende raadsperiode of kabinetsperiode zichtbaar zijn. Het vraagt een andere manier van denken. Voor de overtuigingskracht van een visie op de gezonde leefomgeving is het daarom van belang om bij het stellen van (meetbare) doelen onderscheid te maken tussen de korte, middellange en lange termijn.

2. De gezonde leefomgeving is een integrerende opgave

Werken aan de gezonde leefomgeving betekent samenwerking tussen fysiek, sociaal, economisch en volksgezondheidsbeleid. Gemeenten kunnen integraliteit bereiken door gebiedsgericht aan de slag te gaan en volksgezondheidsprofessionals en het sociaal domein actief te betrekken bij het opstellen van beleid voor de leefomgeving. Het werken aan de gezonde leefomgeving nodigt de rijksoverheid uit om samen te werken tussen ministeries; niet alleen VWS gaat over gezondheid, maar ook IenW, LNV, BZK (waaronder VRO) en OCW zijn deel van de oplossing. Zo zal gezonde leefomgeving een afwegingscriterium moeten zijn bij keuzes op het gebied van landbouw, industrie, economie, onderwijs en wonen.

3. Gezondheidsbescherming én gezondheidsbevordering

Van oorsprong zien we gezondheid van inwoners binnen de ruimtelijke ordening en het fysieke domein als iets dat beschermd moet worden. Daarvoor worden normen en grenzen opgesteld, zoals voor gevaarlijke stoffen, lucht en geluid. De laatste jaren is er steeds meer aandacht voor gezondheidsbevordering: de mate waarin de leefomgeving mensen kan aansporen tot gezond gedrag. De VNG vindt het belangrijk dat er aandacht blijft voor gezondheidsbescherming én -bevordering via de gezonde leefomgeving. Ze vragen allebei om een andere uitwerking.

4. De gezonde leefomgeving is een ontwerpopgave

Gezondheid is niet het enige waarvoor naar onze leefomgeving gekeken wordt. Ook andere urgente opgaven landen in de fysieke leefomgeving. Denk aan de energietransitie, woningbouwopgave, klimaatadaptatie, nieuwe mobiliteitsvormen; ze vragen allemaal om een plek in de schaarse fysieke ruimte die we in Nederland hebben. Daarom moeten we slim handelen en opgaven en kansen met elkaar verbinden. Het vraagt om duidelijke keuzes op het gebied van ruimtelijke ordening. Verbeeldingen zoals Panorama Nederland laten zien hoe ontwerpkracht kan bijdragen aan het integraal benaderen van de vraagstukken die op ons land afkomen en partijen kan verleiden. Ook op kleinere schaal is ontwerpkracht van belang. Denk bijvoorbeeld aan architectuur- of stedenbouwkundige interventies, zoals het plaatsen van huizen op zo'n manier dat buren elkaar makkelijker ontmoeten.

5. Gezondheid afwegen bij keuzes in de fysieke leefomgeving

Gezondheid wordt meegewogen in de fysieke leefomgeving. Concreet betekent dit dat in elke omgevingsvisie niet alleen nagedacht wordt over gezondheidsbedreigende factoren (klassieke milieuthema's) maar bijvoorbeeld ook gekeken wordt naar hitte en afkoeling, beweging, groen, ruimte voor sport en spel en ontmoeting. En dat bij de grote woningbouwopgave waar we voor staan - zo veel mogelijk woningen toevoegen in een zeer beperkt gebied - de gezondheid van de leefomgeving centraal staat. We moeten voorkomen dat we nu de achterstandswijken van de toekomst bouwen. Hierdoor stimuleren we ook de marktpartijen om met de gezonde leefomgeving aan de slag te gaan. We streven ernaar dat gezondheid een net zo vanzelfsprekend onderdeel wordt van elke gebiedsontwikkeling als duurzaamheid dat nu is.

VNG-inzet:

- *Aandacht voor gezondheidsbescherming én gezondheidsbevordering*
  De VNG zal in (lopende) gesprekken met partners benadrukken dat gezondheid van onze inwoners niet alleen beschermd moet worden, maar dat ook aandacht is voor het bevorderen van gezond gedrag via de leefomgeving.

- *Ontschotting budgetten*
  Om integraal werken aan de gezonde leefomgeving makkelijker te maken, is ontschotting van (rijks)budgetten en (rijks)beleid nodig. Dit geldt ook voor lokale budgetten en lokaal beleid. VNG gaat in gesprek met het rijk en gemeenten om te kijken of en hoe ontschotting ter bevordering van de gezonde leefomgeving mogelijk is en of goede voorbeelden daarvan als inspiratie kunnen dienen.

II. Uitgangspunten voor het aanpakken van de opgave: complexiteit hanteerbaar maken

6. Participatie is de kern van onze aanpak

Participatie van inwoners helpt niet alleen om tot beter en meer gedragen beleid te komen, maar draagt ook bij aan belangrijke aspecten van positieve gezondheid zoals zingeving, meedoen en verbinding. Gemeenten gebruiken de kracht van de samenleving door aan te sluiten op behoeften en ideeën van inwoners. We doelen hier zowel op vrijwilligersparticipatie als op participatie bij beleidsvorming. Inwoners zouden vooral zelf iets willen bijdragen aan een betere fysieke leefomgeving als dat goed is voor hun eigen gezondheid én als ze erop vertrouwen dat hun bijdrage ook iets oplevert (burgerperspectieven voor de NOVI, Motivaction 2018). Hierbij vinden we het dus belangrijk dat participatie geen 'vinkje' is, maar een manier van samenwerking 'door het midden' tussen overheid, inwoners en (maatschappelijke) partners: niet top-down, niet bottom-up, maar door inwoners(initiatieven) tijdig en slim te verbinden aan de ambities, geldstromen, kennis en inzet van professionele organisaties.

7. Urgente problemen worden als eerste aangepakt

Wat eerst moet, moet eerst. Voordat mensen in staat zijn te denken aan gezonde keuzes, ontmoeting en meedoen, moet de basis op orde zijn. Veel huizen hebben bijvoorbeeld schimmel- en/of vochtproblemen, met name (sociale) huurwoningen van mensen met een lager inkomen of met schulden. Hetzelfde geldt ook voor hittestress: de armste wijken zijn vaak de warmste wijken. De aanpak van dit soort directe en urgente problemen kan al snel gezondheidsproblemen verbeteren in de wijken die het het hardste nodig hebben, waarna ook ruimte ontstaat om te investeren in zaken als ontmoeting, zingeving en beweging. Hiervoor werken gemeenten samen met woningcorporaties, andere partners en netwerken in de wijk, die samen aan de slag gaan met het maatschappelijk vraagstuk.

8. Meekoppelkansen: werk met werk maken

Er wordt de komende jaren veel geïnvesteerd in de leefomgeving, bijvoorbeeld de energietransitie of klimaatadaptatie. Zo kan de renovatie van sociale huurwoningen of herinrichting van wijken direct gebruikt worden om een groene, gezonde openbare ruimte aan te leggen. Of als je in de wijk toch de straat moet openen voor laadpalen of de riolering, kun je deze ook direct opnieuw inrichten met aandacht voor verkeersveiligheid, lopen, fietsen en inclusiviteit. Zo hoeft investeren in de gezonde leefomgeving niet per se veel kosten met zich mee te brengen. We zetten in op slimme investeringen in de leefomgeving die tot besparingen in het sociaal domein en de zorg kunnen leiden.

9. Bewezen succesverhalen inzetten: praktijkkennis en praktijkonderzoek

Veel is nieuw, maar we weten ook al heel veel wel. Zo bestaat er veel onderzoek naar hoe groen, ontmoetingsplekken en ruimte voor actieve mobiliteit bijdragen aan gezondheid. Gemeenten worden geholpen als de resultaten van onderzoeken vertaald worden naar praktische handreikingen voor het lokaal vormgeven van de gezonde leefomgeving. Ook buitenlandse voorbeelden kunnen inspiratie bieden. Daarbij kunnen ook data en monitoring een uitkomst zijn, maar kijken we ook naar goede voorbeelden uit gemeenten die al ervaring hebben opgedaan met de gezonde leefomgeving.

10. Gezondheid als zachte waarde in positie brengen tegenover harde waarden

Te vaak zien we dat keuzes gemaakt worden op basis van economische argumenten, waarbij overheden en inwoners vervolgens opdraaien voor (de kosten van) de gevolgen voor de volksgezondheid. Bijvoorbeeld bij het toestaan van zware industrie in een gebied, wanneer het bedrijf in kwestie winst maakt maar niet bijdraagt aan de kosten van de gezondheidsschade die het bedrijf veroorzaakt. Of gezondheidsproblemen op het platteland die veroorzaakt worden door agrarische activiteiten. Een voorbeeld daarvan is de Q-koorts. De VNG zet in op producentenverantwoordelijkheid. We inventariseren welke instrumenten er al zijn om gezondheidsschade van economische activiteiten te voorkomen en – waar dit niet lukt – de kosten ervan bij de veroorzaker neer te leggen. Indien deze onvoldoende beschikbaar zijn, pleiten we voor aanvullende instrumenten zoals betalen naar uitstoot. Een dekkende én uitgebreider producentenverantwoordelijkheid ziet de VNG als onontkoombaar instrument. Bovendien kunnen hiermee de financiële prikkels in het systeem zodanig verschoven worden, dat producenten (meer) worden gestimuleerd effectieve maatregelen te treffen en de uiteindelijke rekening eerlijk wordt verdeeld.

VNG-inzet:

- *De VNG maakt een handreiking voor gemeenten over de gezonde leefomgeving*
  Veel gemeenten zijn al aan de slag met de gezonde leefomgeving, maar niet allemaal. Ze worstelen waar te beginnen of hoe te leren van ervaringen van anderen. Er bestaan ook al veel instrumenten en wettelijke bevoegdheden die gemeenten kunnen inzetten voor het werken aan de gezonde leefomgeving, zoals de preventieakkoorden en de verschillende instrumenten uit de Omgevingswet. Deze zijn echter nog niet altijd goed te vinden. De VNG maakt (samen met partners, zoals de GGD GHOR) een praktische handreiking voor gemeenten. Daarin nemen wij de instrumenten en wettelijke bevoegdheden op die zij tot hun beschikking hebben om te werken aan de gezonde leefomgeving.

- *Platformfunctie en kennisdeling*
  De VNG breidt het gemeentelijk netwerk gezonde leefomgeving verder uit, zodat een grotere groep gemeenten goede voorbeelden kan uitwisselen en op de hoogte is van actualiteiten in het werkveld. Het netwerk moet de basis vormen voor onze behartiging van belangen van gemeenten op de gezonde leefomgeving.

- *Transities meekoppelen*
  Vanuit de VNG zetten we erop in dat gezonde leefomgeving meegenomen wordt in de reguliere werkzaamheden aan de opgaven en transities binnen het fysieke domein. We maken van de gezonde leefomgeving zo min mogelijk een apart dossier, maar beschouwen het begrip als een satéprikker. Een goed voorbeeld is dat gezonde leefomgeving al wordt meegenomen in de lokale gezondheidsnota. We zoeken vaker de connectie op tussen fysiek en sociaal domein. Gezonde leefomgeving wordt van ons allemaal.

- *Agenderen doorrekening 'business case' gezonde leefomgeving*
  Verschillende onderzoeken laten zien dat investeringen in de leefomgeving preventief werken tegen gezondheidsproblemen. Deze onderzoeken richten zich echter vaak op een deel van de opgave (bijvoorbeeld obesitas) en/of een deel van de oplossing (bijvoorbeeld groen). Er is nog niet in beeld gebracht wat overheden en partners zoals woningcorporaties en zorgverzekeraars kunnen besparen door breed te investeren in een gezonde leefomgeving, wat hen dat kost en hoe zich dat verhoudt tot de zorgkosten als de investeringen niet gedaan worden. Dit vraagt om een brede en wetenschappelijk onderbouwde verkenning. De VNG agendeert deze vraag bij het Programma groene gezonde leefomgeving en bij de verschillende onderzoeksraden.

- *Nadruk (blijven) leggen op praktijkonderzoek*
  Er wordt veel wetenschappelijk onderzoek gedaan naar de gezonde leefomgeving. We pleiten er daarnaast voor de onderzoeksbudgetten ook in te zetten voor praktijkonderzoek dat concrete handvatten biedt voor gemeenten. Daarbij gaat het niet alleen om kennisontwikkeling en -deling, maar ook om het leeraspect, bijvoorbeeld via het verbinden van kennis, beleid en uitvoering.

Samenwerken aan een gezonde leefomgeving

Onze inwoners

Jax

Imelda

Fawad

Aanpakken in de leefomgeving

1 Verkeersveiligheid
2 Brede en veilige (snel)fiets- en voetpaden
3 Orientatie vanuit woning op de straat (veilige leefomgeving)
4 Toegankelijke ontmoetingsplekken (buurthuis, publieke bankjes)
5 Kwalitatief hoogwaardig groen met wateropvang
6 Bouwen met CO2 absorberend materiaal
7 Ruimte voor sport en spel (speeltuin/beweegplein)
8 Bescherming tegen schadelijke verkeerseffecten (geluid, lucht, geur)
9 Rookvrije woonomgeving (inclusief haardvuur)
10 Faciliteren en stimuleren electrisch vervoer
11 Gezond binnenmilieu in woningen en schoolgebouwen
12 Schone en veilige leefomgeving
13 Openbare ruimte die uitnodigt om te lopen
14 Nabijheid van voorzieningen
15 Levendige plinten
16 Beweegvriendelijke openbare ruimte en toegankelijke gebouwen
17 Groene daken
18 Rustige verblijfplek bij de woning
19 Volksmoestuin/stadslandbouw
20 Gezonde schoolomgeving
21 Lokale (digitale) steunpunten
22 Stimuleren en faciliteren maatschappelijke initiatieven
23 Goed bereikbare OV-voorzieningen
24 Fruitbomen langs de straat
25 Monitoring indicatoren gezonde leefomgeving

De buurt

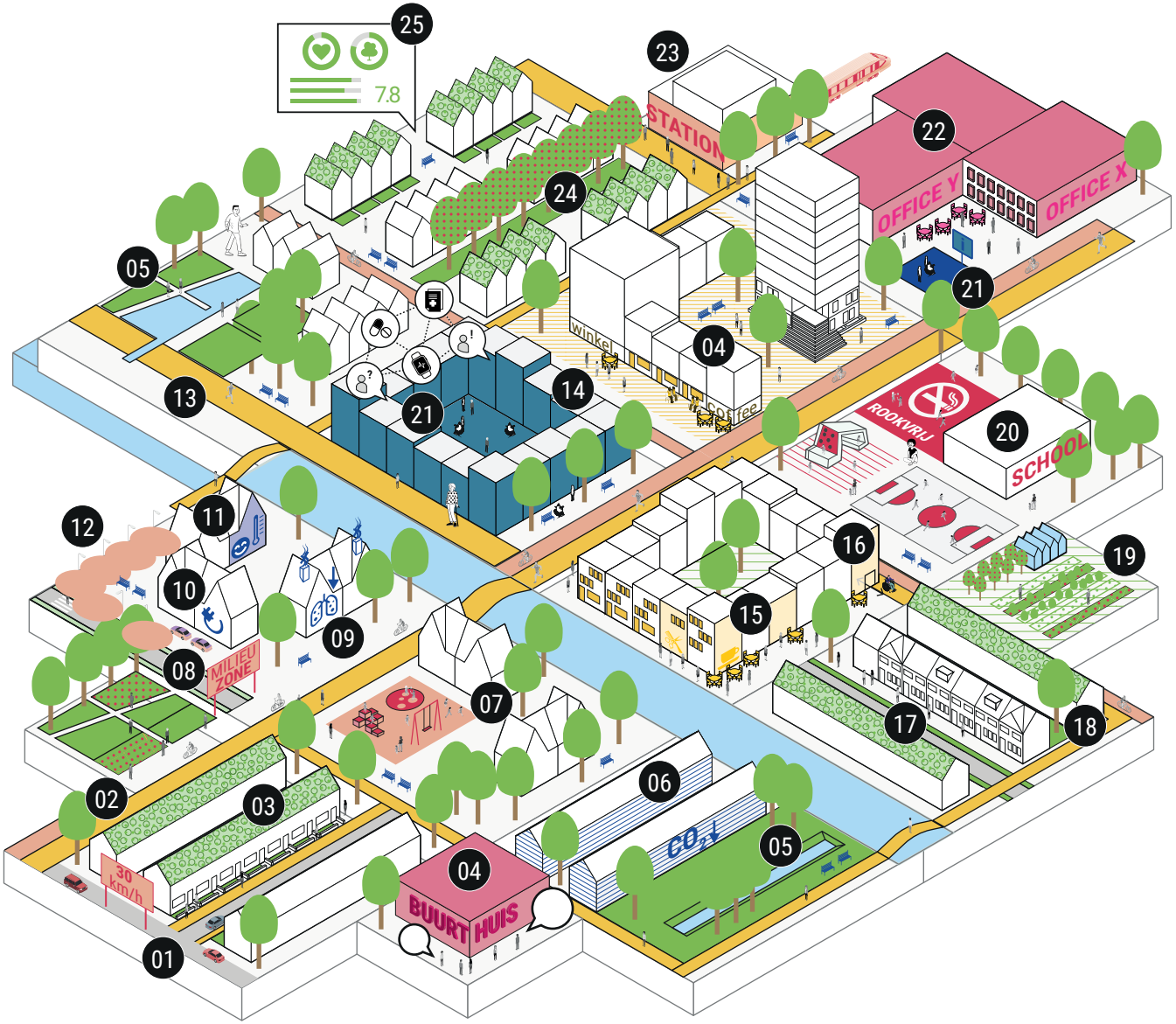

De gezonde leefomgeving. Bron: RUIMTEVOLK

Samenwerken aan een gezonde leefomgeving

Hoe onze inwoners leven in een gezonde leefomgeving

De gemiddelde Nederlander in 2045
- Rookt niet
- Beweegt meer
- Ervaart meer stress
- Heeft vaker overgewicht
- Wordt ouder en kampt vaker met chronische ziektes
- Blijft langer zelfstandig thuis wonen
- Heeft te lijden onder de gevolgen van klimaatverandering en milieuvervuiling
- Heeft zwaardere mantelzorgtaken
- Maakt zich zorgen over de betaalbaarheid van de zorg en de groeiende kloof tussen hoog- en laagopgeleide Nederlanders

Imelda woont prettig in een royaal gelijkvloers appartement in haar dorp. Haar boodschappen worden bezorgd en er komt dagelijks een verzorger langs om te kijken hoe het met haar gaat. De huisarts is via videobellen altijd makkelijk bereikbaar voor de vragen die ze heeft rondom haar gezondheid. Imelda maakt gebruik van een rolstoel. Doordat de stoepen zijn verbreed en er meer opgangen zijn toegevoegd, kan ze makkelijk een ommetje maken in de buurt. De ouderenvereniging in het dorp organiseert door de week veel sociale activiteiten. Hierdoor is ze nog altijd in beweging en zit ze niet langer eenzaam thuis. Voor haar hoge leeftijd is ze nog altijd fit en vitaal, maar mocht dit op slag veranderen dan is er een sociaal vangnet van verzorgers die haar thuis door middel van hightech innovaties de zorg kunnen bieden die voor haar nodig zijn. Hierdoor kan ze nog altijd blijven wonen in het dorp waar ze zo aan gehecht is.

Jax en zijn vader lopen onder de schaduw van de bomen naar de school. Tussen de bomen zijn wadi's aangelegd die het water opvangen bij stortbuien. De bomen langs de weg zorgen voor schaduw op warme zomerdagen. De hele buurt oogt groener. Dat komt doordat alle daken zijn voorzien van beplanting die ook de huizen isoleert en de lucht zuivert van vervuilende stoffen. Ondanks dat Jax en zijn vader midden in de stad in een appartement wonen is het appartement er door de isolatie weinig geluidsoverlast. De speeltuin verderop in de wijk is een gezellige plek waar Jax met zijn vrienden op de schommels kan spelen en zijn vader drinkt rustig een koffie op het bankje samen met zijn buurman. Door het thuiswerken is hij vaak op tijd thuis om met zijn zoon te eten. Hun stress is sinds de vergroening erg verminderd en doordat de hittestress en geluidsoverlast uit hun woonomgeving zijn verdwenen slapen ze acht uur per nacht. Ze gaan graag naar buiten, de speeltuin zorgt voor gezelligheid en ontmoeting die ze anders zouden zijn misgelopen.

Fawad is altijd in het park te vinden. Na zijn studententijd, waarin hij bij zijn studentenvereniging flink was aangekomen, is hij gaan werken, naar een woonwijk buiten de binnenstad verhuisd, en besloot hij aan zijn gezondheid te werken. In de buurt waar hij nu woont zijn in het park een aantal buitensportvoorzieningen aangelegd: fitnessapparaten, een hardlooproute, een voetbalveldje. Door hier te sporten is hij niet alleen fysiek fitter geworden, maar kwam hij ook in contact met zijn buurtgenoten die in het park een moestuin hebben aangelegd. Daar draagt hij nu actief aan bij. Naast het werken, sporten en de moestuin heeft hij ook mantelzorgtaken voor zijn moeder met gezondheidsproblemen. Dit kan hij met behulp van digitale voorzieningen goed combineren sinds hij zijn moeder geleerd heeft zorg, ondersteuning en het contact met haar zoon via haar smartphone te regelen.

De uitgangspunten

I. Uitgangspunten voor beleids- en visievorming: omarm complexiteit

1. Gezonde leefomgeving vraagt om een langetermijnvisie
2. De gezonde leefomgeving is een integrerende opgave
3. We richten ons op gezondheidsbescherming én gezondheidsbevordering
4. De gezonde leefomgeving is een ontwerpopgave
5. Gezondheid afwegen in de fysieke leefomgeving

II. Uitgangspunten voor het aanpakken van de opgave: maak complexiteit hanteerbaar

6. Participatie is de kern van onze aanpak
7. Urgente problemen pakken we als eerste aan
8. Meekoppelkansen: we maken werk met werk
9. Bewezen succesverhalen zetten we snel in
10. Gezondheid als zachte waarde in positie brengen tegenover harde waarden

VNG inzet

Samenwerking met partners:

De gezonde leefomgeving agenderen en adresseren op het juiste schaalniveau

De VNG zet zich de komende periode met deze agenda in om de gezonde leefomgeving te agenderen bij onze partners. Daarmee willen we een overzichtelijk speelveld creëren. Op rijksniveau zullen we aandacht vragen voor wet- en regelgeving, bij gemeenten (en andere partners) voor het meewegen van de gezonde leefomgeving in lokaal beleid.

Gezondheid in alle beleidsterreinen – 'health in all policies'

De VNG verwacht van het rijk dat de gezonde leefomgeving ook op nationaal niveau integraal wordt benaderd. De VNG dringt er bij de ministeries op aan om gezondheid mee te nemen op alle ministeries en interdepartementaal aan het onderwerp te werken. De landelijke nota gezondheidsbeleid 2020-2024, opgesteld door het ministerie van VWS in nauwe samenwerking met andere departementen, de VNG, GGD-en en kennisinstituten, zien wij als een goed voorbeeld.

I. omarm complexiteit:
- aandacht voor gezondheidsbescherming én -bevordering
- ontschotting budgetten

II. maak complexiteit hanteerbaar:
- platformfunctie en kennisdeling
- VNG-inzet op transities meekoppelen
- overzicht instrumenten voor de gezonde leefomgeving
- agenderen doorrekening 'business case' gezonde leefomgeving
- investeren in praktijkonderzoek